

МАҚАЛА ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Сборниктегі жарияланым деректері / Publication details

Конференция атауы	Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің 85 жылдығына арналған «Досмұхамедұлы оқулары - 2025: Ғылым мен білімнің дамуындағы заманауи инновациялар және жасанды интеллект» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
Conference / RU	Международная научно-практическая конференция «Досмухамедовские чтения - 2025: Современные инновации и искусственный интеллект в развитии науки и образования», посвященная 85-летию Атырауского университета имени Халелы Досмухамедова
Жинақ / Том	Материалдар жинағы, II ТОМ
Күні	17/10/2025
ISBN	978-601-262-617-9
Баспа	ASUPress, 2025, 301 б.
Секция	СЕКЦИЯ №4
МАЗМҰНЫ бойынша №	22
МАЗМҰНЫ бойынша беті	108
Жинақта жарияланған беттері	108-112
Автор(лар)	Роя Тарвердиева
Мақала атауы	ЛЕНҚАРАН ФИЗИКАЛЫҚ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АЙМАҚТЫҢ ЛЕЙШАФТТАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР. Factors affecting the transformation of landscapes of the lankaran physical-geographical region.
Мазмұндағы жазба	Тарвердиева Р. Ленқаран физикалық-географиялық аймақтың лейшафттарының трансформациясына әсер ететін факторлар

Ескерту: бұл бет мақаланы сайтқа немесе архивке бөлек орналастыру үшін қосылды; негізгі мақала мәтіні келесі беттен басталады.

ЛЕНКАРАН ФИЗИКАЛЫҚ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АЙМАҚТЫҢ ЛЕЙШАФТТАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР.

Factors affecting the transformation of landscapes of the Lankaran physical-geographical region.

Роя Тарвердиева

Магистрант

Баку мемлекеттік университеті, география факультеті

Аңдатпа

Әзірбайжанның оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан Лэнкаран провинциясы өзінің ерекше табиғи ортасымен, спецификалық ландшафт құрылымымен және бай биоәртүрлілігімен ерекшеленеді. Бұл аймақ субтропиктік климатымен, бай өсімдіктерімен және күрделі морфологиялық құрылымымен назар аударарды. Лэнкаран облысы табиғи ландшафттардың байлығымен ерекшеленеді. Мұнда жағалаудағы жазықтар, субтропиктік егіншілік аймақтары және таулы-орманды аймақтар кең таралған. Облыстың ландшафттық құрылымы жазық та, таулы аймақтарды да қамтиды. Осы себепті мұнда ландшафттардың алуан түрлері қалыптасты: орманды, таулы-шалғынды, батпақты, агроландшафтты және т.б. Мұнда қалыптасқан ландшафттар ғасырлар бойы табиғи күштердің де, адам әрекетінің де әсерінен белгілі бір өзгерістерге ұшырады. Бұл өзгерістер экологиялық жүйелерге де, жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық өміріне де әсер етеді. Ылғалды климаттық жағдайлар ауыл шаруашылығына қолайлы мүмкіндіктер туғызады. Дегенмен, соңғы жылдары ормандарды кесу, мелиорация және адам әрекетінің нәтижесінде ландшафттарда елеулі өзгерістер орын алды. Экологиялық тепе-теңдікті сақтау үшін Хиркан ұлттық саябағы сияқты қорғалатын аумақтар құрылды. Бұл аймақ өзінің табиғи және экономикалық әлеуеті жағынан да маңызды. Трансформацияланған ландшафттар негізінен ауыл шаруашылығы, урбанизация, ормандарды кесу және басқа да әрекеттер нәтижесінде пайда болды. Лэнкаран физиографиялық ауданында болып жатқан ландшафттық өзгерістер ауданның табиғи ресурстарын басқарудағы басты мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мақалада аймақтың ландшафтарындағы өзгерістердің себептері және осы процеске әсер ететін негізгі факторлар жан-жақты талданады.

Негізгі сөздер: Лэнкаран физикалық-географиялық аймағы, ландшафт, трансформация, табиғи факторлар, антропогендік факторлар.

Summary

Lankaran region, a southeastern region of Azerbaijan, is distinguished by its unique natural environment, specific landscape structure and local biodiversity. This area is notable for its subtropical climate, daily vegetation cover and complex morphological structure. Lankaran province is distinguished by its richness of natural landscapes. Coastal plains, subtropical agricultural areas, and mountain-forest zones are widespread here. The landscape structure of the region encompasses both plains and mountains. Therefore, various types of landscapes have formed here: forest, mountain meadow, swamp, agrolandscape, etc. The landscapes formed here over the centuries have undergone changes under the influence of both natural substances and human activity. These changes are affecting both ecological systems and the socio-economic lives of the local population. Humid climatic conditions create favorable conditions for agriculture. However, in recent years, serious changes have occurred in the landscapes as a result of deforestation, land reclamation and human activity. In order to maintain ecological balance, protected areas such as the Hirkan National Park have been created. This region is important both for its nature and economic potential. Transformed soil shafts are essentially created as a result of land reclamation, urbanization, deforestation, and other activities. These articles provide a comprehensive analysis of the changes in the landscapes of the area and the main factors affecting this process.

Keywords: Lankaran physical-geographical region, landscape, transformation, natural factors, anthropogenic factors.

Аннотация

Лянкяранский район, расположенный в юго-восточном регионе Азербайджана, отличается уникальной природной средой, специфической ландшафтной структурой и местным биоразнообразием. Эта территория отличается субтропическим климатом, дневной растительностью и сложной морфологической структурой. Ленкоранский велаит отличается богатством природных ландшафтов. Здесь распространены прибрежные равнины, субтропические сельскохозяйственные районы и горно-лесные зоны. Ландшафтная структура региона охватывает как равнины, так и горы, поэтому здесь сформировались различные типы ландшафтов: лесные, горно-луговые, болотные, агроландшафтные и др. Ландшафты, сформировавшиеся здесь на протяжении веков, претерпели изменения под воздействием как природных факторов, так и деятельности человека. Эти изменения влияют как на экологические системы, так и на социально-экономическую жизнь местного населения. Влажные климатические условия создают благоприятные условия для ведения сельского хозяйства. Однако в последние годы в ландшафтах произошли серьезные изменения в результате вырубки лесов, освоения земель и деятельности человека. Для поддержания экологического равновесия созданы охраняемые территории, такие как Гирканский национальный парк. Этот регион важен как своей природой, так и экономическим потенциалом. Трансформированные почвенные валы по сути образуются в результате мелиорации земель, урбанизации, вырубки лесов и других видов деятельности. В статьях подробно анализируются изменения ландшафта территории и основные факторы, влияющие на этот процесс.

Ключевые слова: Ленкоранский физико-географический район, ландшафт, трансформация, природные факторы, антропогенные факторы.

Қағаз түрі: онлайн жіберу

КІРІСПЕ

Ленкаранның физикалық-географиялық аймағы өзінің бай табиғи ресурстарымен және қолайлы климаттық жағдайларымен ерекшеленсе де, оның ландшафттары уақыт өте әртүрлі әсерлерге ұшырап, өзгерістерге ұшырады. Бұл өзгерістерге негізінен екі негізгі фактор әсер етеді: табиғи және антропогендік факторлар. Ландшафттардың құрылымында климаттың өзгеруі, тектоникалық қозғалыстар, эрозия және гидрологиялық өзгерістер, сонымен қатар табиғи процестер маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар ауыл шаруашылығының интенсификациясы, орман алқаптарының жойылуы, урбанизация мен туризмнің әсерінен табиғи экожүйелер күрделі өзгерістерге ұшырауда. Осы процестердің нәтижесінде аймақтың топырақ, су және өсімдік ресурстары біртіндеп сарқылып барады.

Табиғи факторлар:

- Субтропиктік климат
- Бай өсімдіктер
- Күрделі геоморфологиялық құрылым

Антропогендік факторлар:

- Халықтың өсуі
- Ауыл шаруашылығын кеңейту
- Ормандарды кесу
- Урбанизация және инфрақұрылымды дамыту
- Туризмді дамыту

Салдары:

- Топырақтың деградациясы және эрозиясы
- Су ресурстарының ластануы
- Өсімдіктер мен жануарлардың әртүрлілігінің азаюы
- Экожүйе тұрақтылығының бұзылуы

1. Табиғи факторлардың әсері

Лэнкаран-Астара аймағы ылғалды субтропиктік климатқа ие, ол жылдық жауын-шашын мөлшері 1400-1800 мм және жылдық орташа температурасы 14-15°C (Ализаде А.А., 2010) сипатталады. Мұндай климаттық жағдайлар қалың орман жамылғысының, ылғалды топырақтың, батпақты ландшафттардың қалыптасуына жағдай жасайды. Жаһандық климаттың өзгеруі нәтижесінде аймақтағы жауын-шашын режимдері мен температура көрсеткіштерінің өзгеруі жергілікті ландшафттық жүйелерге әсер етуде [IPCC, 2021].

Провинцияның солтүстік-батыс бөлігі негізінен Ленкаран ойпатымен, оңтүстік және оңтүстік-батыс бөлігін Талыш таулары қоршап жатыр. Таулы аймақтардағы қарқынды дисперсия және эрозия процестері ландшафт құрамдастарының өзгеруіне әкеледі. Оның тектоникалық белсенді аймақта орналасуы нәтижесінде ландшафтың тұрақтылығына көшкін мен су тасқыны да әсер етеді [Ғасымов А., 2005].

Ленкаран физикалық-географиялық ауданы тығыз гидрографиялық желіге ие. Вилашшай, Лэнкаранчай сияқты өзендер топырақ түзілуде де, геоморфологиялық өзгерістерде де маңызды рөл атқарады. Соңғы жылдары су ресурстарын реттеу және мелиорациялау жұмыстары табиғи гидрологиялық жағдайлардың өзгеруіне әкелді [Маммадов Р.М., 2016].

2. Антропогендік факторлар және олардың рөлі

Халық санының өсуі мен экономикалық мүдделердің нәтижесінде жерді кең көлемде пайдалану практикасы орманды және шабындық ландшафттарды егіншілік аймақтарымен алмастыруға алып келеді. Шай плантациялары, цитрустық бау-бақша және көкөніс өсіру бұл аймақтардағы табиғи ландшафттардың бұзылуына әкеледі [Джафаров Н., 2018 ж.]. Жерді ұтымсыз пайдалану олардың тозуы мен өнімділігінің төмендеуін тездетеді.

Лэнкаран қаласы мен оның маңындағы елді мекендердің дамуына байланысты жолдар, өнеркәсіптік және туризм нысандары салынды, бұл ландшафттардың бөлшектенуіне әкелді. Атап айтқанда, жол құрылысы мен өнеркәсіптік нысандар жер жамылғысының өзгеруіне және экожүйелер арасындағы байланыстың бұзылуына әкеледі [ЮНЕП, 2020].

Талыш ормандары аймақтың маңызды табиғи ресурстарының бірі болып саналады. Заңсыз ағаш кесу, мал шаруашылығы және отынға сұраныс орман алқаптарының қысқаруына әкелді. Бұл эрозия қаупін арттырады және көміртегі айналымына теріс әсер етеді [ФАО, 2022].

3. Әлеуметтік-экономикалық әсерлер мен салдарлар

Халық санының өсуі мен жаңа тұрғын аудандардың салынуының нәтижесінде табиғи жер учаскелері антропогендік ландшафт элементтерімен алмастырылуда. Халықтың тұруға қолайлы жерлерге көшуі табиғи ресурстарға қысымды арттырады [Статистика комитеті, 2023 ж.].

Соңғы жылдары Лэнкаран және Астара облыстарында экотуризм мен ішкі туризмнің дамуы байқалады. Бұл белгілі бір оң экономикалық нәтижелерге қол жеткізгенімен, табиғи ортаға қысым - көлік, қалдықтар проблемалары, құрылыс қызметі - ландшафттардың өзгеруіне әкеліп соғады [Әзербайжан WWF, 2021].

Соңғы жылдары Әзірбайжан Республикасында туризм саласының даму қарқыны ерекше атап өтілуде. Осыған байланысты Лэнкаран физикалық-географиялық аймағы өзінің қайталанбас ландшафтық ерекшеліктерімен және бай табиғат ескерткіштерімен ерекшеленеді. Хиркан және Қызылағаж ұлттық саябақтары, Зуванд және Рваруд қорықшалары, осы аумақта орналасқан Ханбуланчай және Ловани су қоймалары, Каспий жағалауындағы құмды жағажайлар, емдік қасиеті бар термалды және минералды бұлақтар, Қызюрду үңгірі, Бабек мұнарасы туристердің үлкен қызығушылығын тудырады. Дегенмен, аймақтағы туризмнің кеңеюі бірқатар экогеографиялық мәселелердің туындауына әкелді. Бұл мәселелер ағынды сулардың ластануынан, қоршаған ортадағы полигондардың көбеюінен, жер учаскелерінің сапасының нашарлауынан көрінеді.

Лэнкаран физикалық-географиялық аймағында топырақ пен өсімдік жамылғысының адам әсеріне көбірек ұшырайтын аймақтары негізінен Ленкара ойпаты мен Каспий жағалауындағы аймақтар болып табылады. Бұл аймақтарда елді мекендердің құрылуы, шаруашылық қызметінің кеңеюі, сондай-ақ жол-көлік инфрақұрылымының дамуы нәтижесінде экологиялық тепе-теңдік бұзылды. Сонымен бірге орман алқаптарының қысқаруы және оларды ауыл шаруашылығы мақсатында пайдалануы ауданның экогеографиялық ерекшеліктеріне кері әсерін тигізіп, табиғи ортаның деформациялануын жеделдетте түсті.

Лэнкаран физикалық-географиялық аймағындағы топырақ эрозиясы әр түрлі рельефтік аймақтарда әртүрлі қарқындылықпен көрінеді. Сонымен, топырақ бетінің қатты шайылуы негізінен биік таулы аймақтарда, ал орташа шаю тау бөктерінде және орта таулы аймақтарда тіркеледі. Ленкаран ойпатының аз көлбеу бөліктерінде әлсіз жуу және суару эрозиясы

байқалады. Бұл ретте облыста егіс өнімділігін арттыру мақсатында топыраққа шамадан тыс және қауіпті химиялық заттар енгізілуде. Осы факторлардың әсерінен ауыл шаруашылығына жарамды жер көлемі бірте-бірте азайып, топырақтың деградация процесі жеделдеуде.

1-сурет. Ленкаран физикалық-географиялық провинциясының экологиялық ауыр аймақтарының картасы.

ТРАНСФОРМАЦИЯ НƏТИЖЕЛЕРІ ЖƏНЕ ҚОРҒАУ ШАРАЛАРЫ.

Ландшафты трансформациялау жергілікті экожүйелердің қызмет көрсету мүмкіндіктерін төмендетеді, мысалы, суды сүзу мүмкіндігі, топырақ құнарлығы және биоәртүрлілік [МЕА, 2005].

Қорғаныс шаралары:

Негізгі ұсынылатын шараларға мыналар жатады:

- Орман жамылғысын қалпына келтіру және қорғау (Нугсан ұлттық саябағы сияқты аумақтарды кеңейту);
- Жер және су ресурстарын тұрақты басқару;
- антропогендік әсерді бағалау және экологиялық мониторинг жүйесін енгізу;
- Халықты экологиялық тәрбиелеу және табиғатты пайдалану мәдениетін дамыту.

НƏТИЖЕ

Лэнкаран физиографиялық аймағында байқалған ландшафттың өзгеруі табиғи және антропогендік факторлармен түсіндіріледі. Орман, сулы-батпақты, таулы-шалғындық, агро- және урбанизацияланған

ландшафттар Ленкаран физиографиялық ауданында өзгеретін негізгі аумақтар болып табылады. Тұрақты даму және табиғи ресурстарды қорғау принциптеріне негізделген басқару тәсілдерін қолдану аймақтың экологиялық тұрақтылығы үшін өмірлік маңызды болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік статистика комитеті. (2023). Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері. Баку.
2. Джафаров Н. (2018 ж.). Лэнкаран облысының жер ресурстары және оларды пайдалану. Баку: Аграрлық ғылымдар баспасы.
3. ФАО. (2022). Дүние жүзіндегі ормандардың жағдайы. Рим: Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы.
4. IPCC. (2021). Климаттың өзгеруі 2021: Физика ғылымының негізі. Женева: Климаттың өзгеруі жөніндегі үкіметаралық панель.
5. MEA. (2005). Экожүйелер және адамның әл-ауқаты: синтез. Мыңжылдық экожүйені бағалау.
6. Гейдарова, А. – Ленкаранның бірегей ормандарының қалыптасуындағы физикалық-географиялық факторлардың рөлі.
7. Мусейибов М.А. Әзербайжанның физикалық географиясы. «Маариф» баспасы. Баку 1998. 398 б.
8. «Ленкаран физикалық-географиялық ауданының эко-географиялық жағдайын зерттеу және экологиялық шиеленісті аймақтарды топтастыру», SCIREA, 2021 ж.
9. ЮНЕП. (2020). Жаһандық қоршаған ортаның болжамы. Найроби: Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы.
10. Әзербайжан WWF. (2021). Оңтүстік аймақтың биоәртүрлілігі және оны сақтау. Баку: Жабайы табиғатты қорғау қоры.
11. Сулейманов М.А., Алиева И.С. Ландшафттану негіздері, Баку: «Баку университеті» баспасы, 2008, 400 б.